

Samen eten op de basisschool

- discussienotitie voor het platform

Bezint eer ge begint...

Het platform 'schoollunchprogramma' staat aan het begin van een ambitieuze route. In Nederland bestaat geen traditie van eten op school. Ook in andere settings – werk, zorg, verenigingsleven – besteden we in vergelijking met veel andere landen weinig aandacht aan eten, evenmin aan samen eten. Als we dat willen veranderen, dan halen we nogal wat overhoop: gewoontes, dagindelingen, ruimtes, eetvoorkeuren, enzovoorts. Het is niet iets om onbekommerd te doen, maar vraagt om zeer grondig strategisch beraad.

Deze notitie geeft een eerste raamwerk voor een verkennende discussie over het wat, waartoe, hoe, en wanneer van het werken aan een schoollunchprogramma. De notitie sluit af met vier strategische kwesties voor het platform.

Waar gaat het om?

Kinderen brengen een groot deel van de schooldag op of rond de school door. Daar leren ze taal en rekenen; ze leren met elkaar om te gaan, van elkaar en van leerkrachten krijgen ze regels mee – geschreven en ongeschreven. Op en rond school leven ze: ze hebben plezier, verdriet, spelen en stoeien, ze groeien, ze worden ziek.

Ze eten en drinken ook. Al op de basisschool brengen we de kinderen nu bij dat het eten en drinken overdag niet veel voor hoeft te stellen. Boterhammetjes en melk volstaan, eventueel nog een stuk fruit en een tussendoor-snack erbij. Als de kinderen op school eten, doen ze dat in de meeste gevallen in een klaslokaal dat even dienst doet als overblijflokaal, of in de gymzaal. Samen eten aan gedekte tafels en met bord en bestek is er niet of nauwelijks bij. Voor kinderen die naar de kinderopvang gaan is dit ondenkbaar: daar is de maaltijd overwegend eenvoudig (boterhammen, fruit, af en toe soep of een snack), maar enige aandacht voor de aankleding en de sfeer is er tenminste wél. We mogen aannemen dat dit thuis niet veel anders is.

Met een schoollunchprogramma richten we ons op de lunch – en vooralsnog dus niet op het ontbijt - als natuurlijk moment om samen op school te eten, en maken we het mogelijk dat deze voorziening geboden wordt. Wát die voorziening precies inhoudt is een punt van nader orde, evenals de vraag of het een voorziening moet zijn voor álle scholen en álle scholieren. Voor nu is de kern van een lunchprogramma: *het creëren van de voorwaarden die nodig zijn als we basisscholieren tijdens de lunchpauze op school samen willen laten eten*. Die voorwaarden ontbreken momenteel, of zijn op zijn best alleen beschikbaar onder bijzondere omstandigheden.

Samen kunnen eten op school als basisvoorwaarde

Waarom is het relevant en urgent?

Door het mogelijk te maken dat kinderen op school samen goed kunnen eten, kunnen we – mits goed uitgevoerd! – minstens vier maatschappelijke vraagstukken beter het hoofd bieden dan wanneer we daar niet in investeren:

- Het wordt steeds duidelijker dat het moderne voedingspatroon *gezondheidsrisico's* met zich brengt die we niet weten te beteugelen. Het meest in het oog springend is de toename van (ernstig) overgewicht onder jongeren, in het bijzonder van jongeren uit lagere sociaaleconomische klassen. We zien onder kinderen ook een toename van diabetes type 2, wat we voorheen ouderdomsdiabetes pleegden te noemen. We weten ook hoe moeilijk het is voor individuen om deze risico's te ontlopen, vooral als ze al een eind op de verkeerde weg zitten. Dat geldt dus ook voor ouders, wier onbedoelde voorbeeldwerking gevolgen heeft voor de kinderen. En de kinderen vinden ook buiten de thuissituatie ruim voldoende prikkels om toch vooral het doorgaans niet bijster gezonde voedingspatroon aan te houden waar ze aan gewend waren.

Dit betekent dat als we hier iets aan willen doen, we kinderen op zo jong mogelijke leeftijd een ander voedingspatroon moeten kunnen laten zien en ervaren. De enige publieke ruimte daarvoor (ruimte figuurlijk en letterlijk opgevat) is de basisschool. Daar kunnen kinderen lunchen; en steeds meer kinderen zullen daar gaan lunchen – de brug naar het tweede maatschappelijke vraagstuk:

- Deels als reactie op ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, deels als uitvloeisel van een veranderende kijk op de school als werk- en leerorganisatie, kiezen steeds meer scholen voor een *volcontinurooster waarin de lange lunchpauze sneuvelt*. Dit geeft ouders, met name moeders, een betere toegang tot de arbeidsmarkt, en het geeft de scholen meer roosterflexibiliteit. Gevolg is dat de leerlingen de lunch op school moeten nuttigen, en deze dus altijd bij zich moeten hebben. De schoolleiding zal nu eerder zien, als ze een beetje opletten, dat er ook kinderen zijn die de schooldag feitelijk zonder lunch doorbrengen. Kijken ze dan weg? Wat doen ze als het niet helpt de kinderen en hun ouders daarop aan te spreken?

De roep om fatsoenlijke lunchvoorzieningen op school is er nu al bij veel van de scholen met een volcontinurooster. Een lunchprogramma komt dan ook tegemoet aan een actueel gevoelde behoefte.

- Doordat de stand van de voedingskennis voortschrijdt, weten we nu ook dat voeding impact kan hebben op *de cognitieve prestaties en het sociaal gedrag* van kinderen. Dit is al veel langer duidelijk bij kinderen met voedingstekorten – dit is zelfs een van de belangrijkste motieven geweest om in de VS en het VK (in en rond de Tweede Wereldoorlog) een schoollunchprogramma op te zetten. We weten nu ook dat er een relatie is tussen voedingspatronen en gedragstoornissen (zoals ADHD). Naast deze 'nutritionele' relaties wordt ook een ander fenomeen duidelijker: samen eten op zich is bevorderlijk voor het leren. Kinderen worden er rustiger van, ze eten rustiger, ze leren ook om anders te eten, etc. De wetenschappelijke bewijsvoering voor deze relatie is een stuk lastiger dan de meer voedingsstoffen-gerelateerde relaties, maar de kennis hierover dijt gestaag uit.

Gezond
voedings-
patroon
aanleren

Korte lunch,
geen eten?

Goed eten,
goed leren

Investeren in
duurzame
voedsel-
consumptie

Vooraf scholen met kinderen die risico's lopen op leer- en gedragsproblemen, zouden dan ook veel baat kunnen ondervinden van een verzekerde lunchvoorziening voor hun leerlingen.

- Opinieleiders uit bedrijfsleven, wetenschap en beleid onderschrijven de noodzaak om te investeren in *verduurzaming van ons voedselsysteem*, of preciezer gezegd: de noodzaak om de milieudruk te verlagen, de economische voorwaarden eerlijker te maken, en de welzijnseffecten op zowel mens als dier ingrijpend te verbeteren. Om de achterliggende ambities waar te maken is het cruciaal dat consumenten meebewegen en dat zij de inspanningen in de keten niet alleen verbaal maar ook geldelijk waarderen. Dit zal alleen op een betekenisvolle schaal gebeuren als consumenten het eigenbelang van verduurzaming begrijpen en regelmatig bevestigd krijgen – als ze inzien en ervaren dat het goed is voor henzelf, voor hun kinderen, voor hun leefomgeving. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de verduurzaming van de consumptiecultuur minder snel verloopt dan diezelfde opinieleiders zouden willen. Een nog onbenutte mogelijkheid biedt de eetcultuur van kinderen – de hopelijk zelfbewuste, kritische consumenten van morgen.

Via de publieke ruimtes waarin deze kinderen eten – de scholen, de sportverenigingen – liggen goede kansen om te investeren in een andere, duurzamer eetcultuur. Een schoollunchprogramma kan hiervoor een effectief vehikel zijn, al zullen we dat vehikel (en met die werking) nog goeddeels moeten uitvinden.

Kort gezegd: een schoollunchprogramma lost niet één probleem op, maar biedt de kans om meerdere hardnekkige vraagstukken tegelijkertijd aan te pakken. Hoe kansrijk het is, hangt geheel af van hoe een lunchprogramma ingevuld en uitgevoerd wordt, en van de mate waarin het onderdeel uitmaakt of gecombineerd kan worden met verwante, ondersteunende initiatieven. Het is daarom belangrijk om te leren van al opgedane ervaringen, en zicht te hebben op wat er al gaande is.

Op welke ervaringen, inzichten in initiatieven kunnen we voortbouwen?

De rijkste bron van kennis over *schoollunchprogramma's is het buitenland*. In de Verenigde Staten bestaat het al decennia, evenals in veel Europese, Aziatische en zelfs Afrikaanse landen. Nederland is, samen met Denemarken, een opvallende uitzondering op de regel dat basisscholieren kunnen rekenen op maaltijdvoorzieningen. Interessant is dat scholen in het westelijke deel van Duitsland het voorbeeld willen volgen van de scholen uit het voormalige Oost-Duitsland (waar lunchprogramma's gewoon zijn). Bij nader inzien blijkt de praktijk van de schoollunchprogramma's, dat wil zeggen de praktische invulling, van land tot land (en ook binnen een land) enorm te verschillen. Wát de kinderen eten (warm of koud?), hoe ze eten (in aparte eetzaal aan gedekte tafels, of in het klaslokaal), waar het eten bereid wordt (in eigen keuken of 'ontkoppeld'), wie het eten bereidt (de eigen kok of de cateraar), wie de ondersteuning doet (vrijwilligers, ouders, personeel, kinderen zelf?), welke regels er zijn (rond hygiëne, tafelmanieren, pedagogische begeleiding, deelname, etc), en niet te vergeten: de kosten per maaltijd en de financiering daarvan.

Leren van het
buitenland

Er is al een aantal studies verschenen naar verschillen en overeenkomsten tussen school-lunchprogramma's in diverse landen, ook naar het functioneren van het lunchprogramma in specifieke landen. Een van de meest uitgebreide studies is onlangs verschenen over school food in de Verenigde Staten (Free for all – Fixing school food in America, door Janet Poppendieck).

In opdracht van InnovatieNetwerk voeren twee 4-de jaars studenten van de Haagse Hogeschool een sterkte/zwakte-analyse uit naar het schoollunchprogramma in ruim 20 landen. Zij zullen hun rapport in augustus opleveren.

Kennis op de plank

Naast onderzoek naar de praktijk van schoollunchprogramma's, is *onderzoek naar de effectiviteit* ervan – met name in termen van gezondheid en leerprestaties – minstens zo relevant. In opdracht van het ministerie van EL&I heeft de WUR zich gezet aan een overzicht van de wetenschappelijke literatuur, waarbij ook onderzoek naar het effect op sociaal gedrag van kinderen wordt meegenomen. Deze literatuurstudie, die rond de zomer zal verschijnen, dient ter voorbereiding van praktijkonderzoek op een aantal Nederlandse basisscholen. Bij (het meedenken over) dit hele onderzoeksprogramma zijn ook andere ministeries betrokken (VWS, OCenW en Justitie). InnovatieNetwerk denkt ook actief mee.

Argumenten voor en tegen in kaart gebracht

In het kader van het denken over een schoollunchprogramma in Nederland heeft InnovatieNetwerk in 2010 het initiatief genomen tot een 'Argumentenkaart' over de *voor- en nadelen van een lunchprogramma*. De kaart is tot stand gekomen in meerdere, strak gestructureerde sessies met mensen van zeer uiteenlopende achtergronden en expertises. Als voorbeeld is het lunchprogramma gekozen zoals dat in Finland bestaat. De argumenten zijn gegroepeerd onder vijf clusters en laten goed zien wat de onzekerheden of althans belangrijkste discussiepunten zijn:

- *Gezondheid* - draagt het wel of niet bij aan de gezondheid van de kinderen?
- *Onderwijs* – maakt een lunchprogramma het onderwijs effectiever of niet?
- *Cultuur* – verbetert of verslechtert het de eetcultuur van kinderen?
- *Economie* – is het macro-economisch wel of niet goed?
- *Financiën* – is er een goede financieringsgrondslag voor of niet?

Zo'n argumentenkaart wijst niet uit of een lunchprogramma een goed idee is of niet. Het laat wel scherp zien aan welke eisen het moet voldoen wil het kunnen rekenen op maatschappelijk draagvlak. De gezondheidsargumenten bijvoorbeeld, maken duidelijk dat er op een of andere manier afgestemd moet worden tussen wat kinderen thuis eten en wat zij op school eten, ze maken ook duidelijk dat richtlijnen over gezonde voeding noodzakelijk zijn maar zonder naleving betekenisloos zijn.

Aansluiten bij JOGG en Gezonde School

Een laatste schouder waarop we een lunchprogramma kunnen rusten zijn de meer integrale gezondheidsprogramma's die recent ontwikkeld zijn voor – onder andere – basisscholieren. Dit geldt vooral voor JOGG – Jongeren Op Gezond Gewicht, en voor Gezonde School. JOGG staat voor "de beweging waarbij iedereen in stad, dorp of wijk zich inzet om gezond eten en bewegen voor jongeren gemakkelijk en aantrekkelijk te maken. Jongeren (0-19), hun ouders en hun omgeving staan hierbij centraal. Het is een lokale aanpak waarbij niet alleen ouders en gezondheidsprofessionals zich bezighouden met de leefstijl van de kinderen maar

bijvoorbeeld ook winkeliers, bedrijven, scholen en de gemeente zelf.” Gezonde School propageert en ondersteunt een integrale gezondheidsaanpak door scholen, waarbij voeding een van de gezondheidsthema’s is (naast onder andere bewegen, milieu en sociaal-emotionele ontwikkeling).

Conclusies

Uit dit overzicht kunnen we opmaken dat er inderdaad veel kennis en ervaring is om op voort te bouwen. We hoeven het wiel allerm minst opnieuw uit te vinden, maar zullen moeten blijven investeren in verdere kennisontwikkeling over een effectieve invulling. Ook valt een lunchprogramma nationaal allerm minst in een beleidsvacuüm, omdat het een logische versterking kan zijn van bestaande gezondheidsinitiatieven. Dit alles betekent niet dat het vanzelf gaat – we hebben veel partijen nodig om het te doen slagen.

Wie zijn de stakeholders, en hoe kijken zij tegen dit thema aan?

Kinderen en eetcultuur

Een lunchprogramma is primair in het belang van de *kinderen* zelf. Zij zijn de belangrijkste stakeholders. Wat zij zullen vinden van een lunchprogramma is op voorhand niet te voorspellen. Het hangt immers geheel af van wat zij gewend zijn, hoe oud ze zijn, wat zij met eten hebben, wat hun sociaaleconomische achtergrond is, etc. De ervaring leert niettemin dat de meeste kinderen eten ‘gewoon belangrijk’ vinden en zich – bewust of onbewust - sterk laten leiden door de eetgewoontes van thuis. Eten doet er dus toe en heeft een sterk culturele lading: een aangeleerd ‘instrument’ in het sociale verkeer.

Dilemma’s en kansen voor ouders

Met de kinderen komen direct de *ouders* in beeld. De kijk van een ouder op een school-lunchprogramma zal – zo blijkt ook uit de argumentenkaart - sterk ingegeven worden door drie vragen: Ga ik ermee akkoord dat mijn verantwoordelijkheid voor de voeding van mijn kind op deze manier in handen komt van een derde partij? Hoe kan ik zorgen dat mijn kind het voedingspatroon blijft volgen dat ik belangrijk vind? En: wegen de kosten ervan op tegen de voordelen die het me biedt?

De eerste twee zijn logische vragen, al moet aangetekend worden dat deze vragen niet of nauwelijks spelen bij de kinderopvang, waar een maaltijdvoorziening als vanzelfsprekend onderdeel van uitmaakt. De derde, meer zakelijke vraag, zal de ene ouder anders beantwoorden dan de andere, en ook hier hangt veel af van de precieze invulling van het programma – zoals: wat gaat het de ouder kosten?

Wat willen en kunnen scholen?

Direct na de kinderen en de ouders komen de *scholen* in beeld als belangrijkste stakeholders. We kunnen gerust stellen dat de Nederlandse basisscholen – de besturen, de directies, de leerkrachten – niet zitten te wachten op een lunchprogramma. De voordelen ervan zijn voor hen onvoldoende evident. Onbekendheid speelt hier een grote rol; een opvallend ervaringsfeit rond scholen die wél zelf het initiatief hebben genomen tot een schoollunchvoorziening is dat zij de motivatie ontleenden aan wat ze “met eigen ogen” in het buitenland hebben gezien; op werkbezoeken in met name Frankrijk en Zweden. De nadelen zijn daarentegen wél evident: zonder externe ondersteuning zal het toch neerkomen op eigen tijd en middelen van de school zelf om het voor elkaar te krijgen – tijd en middelen (waaronder: vierkante meters!) waar de doorsnee school toch al mee moet woekeren.

Lokaal:
integratie met
verwante
programma's

In de volgende 'belangenschil' zijn vooral de *lokale overheden* (gemeente, deelraad) en *lokale gezondheidsinstanties* (GGD) van betekenis. Voor deze partijen zal een 'natuurlijke' vervlechting met programma's zoals JOGG en Gezonde School cruciaal zijn.

Kinderopvang
natuurlijke
bondgenoot?

Een afzonderlijke stakeholder is de *kinderopvang*. Voor hen behoort eten en drinken tot de basisvoorzieningen die een opvangorganisatie biedt. Hoe staan zij tegenover een school-lunchprogramma? We zien nu al dat sommige kinderopvanginstellingen ook ruimte bieden voor kinderen die alleen gebruik maken van de overblijfsvoorzieningen (waaronder samen eten en drinken aan een gedekte tafel!). De grens ligt bij de praktische mogelijkheden (is er voldoende ruimte?) en bij de financiële mogelijkheden (kan het uit via ouderbijdragen of zijn er additionele bronnen?).

Bedrijfsleven:
onvermijdelijk
en onmisbaar

Een laatste ring van stakeholders zijn partijen uit het *bedrijfsleven*, uiteenlopend van (lokale?) boeren en tuinders en detailhandel, tot schoolcateraars en levensmiddelenbedrijven (producenten en retailers). In de Verenigde Staten zo leert Janet Poppendieck ons, zijn zij uitermate invloedrijk geweest op het lunchprogramma daar. En dat is ook niet verwonderlijk. In een schoollunchprogramma gaat snel veel geld om en dan is invloed van bedrijven niet alleen onvermijdelijk, *het is ook onmisbaar*. De vraag is natuurlijk hoe ver die invloed gaat en of deze voldoende in lijn blijft met de publieke belangen die een schoollunchprogramma dient.

Landelijk:
beslissend &
uitvoerend

Tenslotte zijn er de nationale overheden en de nationale politiek, en hun belangrijkste 'counterparts': de landelijk opererende belangenorganisaties. Zij zijn bij uitstek de partijen die het publieke belang van een schoollunchprogramma kunnen articuleren, en die initiatief kunnen nemen tot landelijke implementatie, of althans daartoe kunnen beslissen. Bij uitvoering ervan zullen deze nationaal opererende partijen een sleutelrol hebben – wat voor overheden en de politiek uiteraard sterker geldt dan voor belangenorganisaties. In deze invloedring is een schoollunchprogramma nog nauwelijks een issue – de voeding daartoe komt vooralsnog geheel van onderop, vanuit de scholen die het wel belangrijk vinden en ontdekken dat zij voor een succesvolle uitvoering niet zonder (landelijk ingegeven) randvoorwaarden kunnen. In deze invloedring zijn geld (bezuinigingen) en sturing (minder overheid, meer eigen verantwoordelijkheid) wél issues...

Stakeholder-
analyse
verder
uitwerken

Het bovenstaande is nog slechts een rudimentaire stakeholderanalyse, die evenwel duidelijk maakt dat een schoollunchprogramma altijd het resultaat (maar ook het begin!) van een 'concerted action' zal zijn van partijen met gelijkgerichte belangen.

Welke vraagstukken zijn zoal aan de orde?

Beren op de
weg

Op de ambitieuze route van het platform kunnen we rekenen op veel beren, zoveel is duidelijk. Wat voor hardnekkige kwesties zullen ons parten gaan spelen? Dat zullen er vele zijn – uiteenlopend van zeer praktische kwesties (zoals: Hoe vertalen we richtlijnen voor gezonde voeding in een lunchprogramma? Hoe kunnen we een schoollunchprogramma combineren met schooltuinen?) tot meer fundamentele vragen.

Bij wijze van voorschot agendeer ik vier van die wat lastiger vragen:

1. Waarom zouden we in een tijd van bezuinigen nieuwe investeringen doen in de gezondheid van basisscholieren? Oftewel: Wat zijn gezien het tijdsbeeld de belangrijkste argumenten om de relevantie en urgentie van een schoollunchprogramma goed voor de bühne te krijgen (draagvlak)?
2. Richt een lunchprogramma zich op alle basisscholen of op specifieke deelverzamelingen, bijvoorbeeld scholen in wijken waar het risico op voedingsachterstanden het hoogst is?
3. Wat is de reikwijdte van het programma: volstaat het bieden van basale voorwaarden (zoals een keuken en een eetzaal, algemene kwaliteitsrichtlijnen) of behelst het programma ook de uitvoering?
4. Hoe kunnen we de (onvermijdelijke) lacunes in de kennis over wat een lunchprogramma effectief maakt vullen, zónder in de valkuil te trappen van een permanent onderzoekstraject ('paralysis through analysis')?

Ten slotte: Nederland mag dan een van de weinige landen zijn zonder een schoollunchprogramma, daar staat tegenover dat áls we er in Nederland voor gaan, we dankbaar gebruik kunnen maken van de positieve en negatieve ervaringen in andere landen. De wet van de stimulerende achterstand gaat hier dus in meerdere opzichten volledig op. Een belangrijke les, en tegelijk intrigerend appèl van de eerder genoemde Janet Poppendieck gaat over het leidend perspectief van een lunchprogramma-in-woording:

"We have never tried to design a school food program with our children's health, both immediate and long-term, as its central goals, its clear priority. The well-being of children has always had to compete with other agendas: the disposal of farm commodities or the maintenance of segregation or the reduction of the federal budget deficit. It's time to see what we can do if we put children first."

Waar gaat het vooral om?

Hans Rutten
InnovatieNetwerk